

นางสิบสอง : ตัวแทนของดนตรีกรรมมุขปาฐะที่กลายเป็นละครโทรทัศน์
THE TWELVE SISTERS: A REPRESENTATION OF ORAL TRADITIONAL MUSIC
ADAPTED INTO TELEVISION SERIES

ปรัชญา บุญมาสูงทรง* PRACHYA BOONMASOONGSONG*

ศรัทธา จันทมนิโชติ** SATTHA JANTAMANECHOTE**

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้รับแรงบันดาลใจจากเพลงนำละครนิทานพื้นบ้าน เรื่อง นางสิบสอง ที่ผลิตโดย บริษัท ดีต้า วิดีโอ โปรดักชั่น จำกัด และบริษัท สามเศียร จำกัด ซึ่งออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบก ช่อง 7 มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เพลงนำละครเรื่อง “นางสิบสอง” ซึ่งเป็นตัวอย่างของการแปรสภาพทำนองเพลงในการละเล่นดั้งเดิมมาเป็นสื่อสมัยใหม่ที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาโครงสร้างเพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง พบว่าเพลงนำละครดังกล่าวเรียบเรียงจากทำนองเพลงลาวแพนและทำนองสวดล้านนอก อันมีที่มาจากการละเล่นดั้งเดิมของไทยคือ การสวดคฤหัสถ์ และแอ่วลาวแคน การละเล่นดังกล่าวเป็นการละเล่นที่หาชมหาฟังได้ยากในยุคปัจจุบัน ซึ่งทั้งสองเพลงมีความเป็นมาและอารมณ์เพลงเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เป็นเอกลักษณ์และเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้ชมสามารถจดจำและเข้าใจเนื้อเรื่องได้ง่าย นับเป็นการแปรสภาพของการละเล่นดั้งเดิมของไทยมาสู่สื่อสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบันได้อย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ : ละครนิทานพื้นบ้าน/ ชาดก/ สวดคฤหัสถ์/ แอ่วลาวแคน

* อาจารย์, สาขาวิชาดุริยางคศาสตร์, คณะศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ, prachya.b@tsu.ac.th.

* Lecturer, Department of Music, Faculty of Fine and Applied Arts, Thaksin University, prachya.b@tsu.ac.th.

** อาจารย์, สาขาวิชาดุริยางคศาสตร์, คณะศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยทักษิณ, sattha@tsu.ac.th.

** Lecturer, Department of Music, Faculty of Fine and Applied Arts, Thaksin University, sattha@tsu.ac.th.

Received 31/01/69 Revised 16/04/69 Accepted 20/05/69

Abstract

This article is inspired by the theme song of the Thai folktale drama, “Nang Sib Song” (The Twelve Maidens), produced by Dida Video Production Co., Ltd. and Samsearn Co., Ltd., and broadcast on Channel 7 of the Royal Thai Army Television Station. Its purpose is to analyze the theme song of “Nang Sib Song” as an example of the adaptation of traditional folk melodies into modern, popular media.

Upon examining the structure of the theme song for “Nang Sib Song,” it was found that the theme song is composed from the melodies of Lao Phan and Suad Lam Nok, which originate from traditional Thai performances, that is, the Layman Chanting melody and the Lao Khaen folk song. These types of performance are rarely seen or heard nowadays. Both melodies have a history and mood that are appropriate to the story. Its uniqueness and the key elements that make the storyline easily memorable and understandable to the audience have made this an interesting adaptation of traditional Thai folk performance to modern creative media.

Keyword: Folktale drama/ Jataka tales/ Layman Chanting/ Lao Khaen folk song

บทนำ

ละครนิทานพื้นบ้านที่ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่วงเช้าวันเสาร์-อาทิตย์ ที่เรียกกันว่า “ละครจักร ๆ วงศ์ ๆ” นั้น ผู้ผลิตรายการมุ่งเน้นสื่อสารไปถึงผู้ชมกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มเยาวชน หลักการและเหตุผลมีอยู่ว่า เมื่อยามเช้าอันเป็นเวลาของเด็ก ๆ กำลังรับประทานอาหารเช้ากันนั้น ควรจะมีสื่ออะไรที่สร้างสรรค์ สนุกสนานและมีคติสอนใจที่เป็นสาระประโยชน์ให้ชม ซึ่งบริษัท ดิฉัน วิดีโอ โปรดักชั่น จำกัด และบริษัท สามเศียร จำกัด ได้ผลิตรายการตามหลักการและเหตุผลนี้เผยแพร่ทางโทรทัศน์มานานหลายปี

บริษัท ดิฉัน วิดีโอ โปรดักชั่น จำกัด และบริษัท สามเศียร จำกัด เป็นบริษัทผู้ผลิตละครพื้นบ้านแนว “จักร ๆ วงศ์ ๆ” ที่มีชื่อเสียงของไทย โดยเฉพาะในช่วงเวลาออกอากาศทุกเช้าวันเสาร์และอาทิตย์ของช่อง 7HD ทั้งสองบริษัทอยู่ในเครือผู้ผลิตเดียวกันที่ก่อตั้งโดย ไพรัช สังวริบุตร ถือเป็นละครพื้นบ้านที่อยู่คู่โทรทัศน์ไทยมายาวนานหลายทศวรรษ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของโทรทัศน์ไทย ละครเรื่องที่ได้รับคามนิยมมาก ได้แก่ เรื่องสังข์ทอง แก้วหน้าม้า เทพสามฤดู ไกรทอง ปลาบู่ทอง พระสุธน-มโนราห์ โหม่งป่า จันทโครพ ดาบเจ็ดสี มณีเจ็ดแสง ละครเหล่านี้สร้างจากนิทานพื้นบ้านหรือวรรณคดีไทยที่เชื่อมโยงมาจากนิทานชาดก และถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์ซ้ำหลายครั้ง เช่น สังข์ทอง ที่ออกอากาศเมื่อปี 2561 มีจำนวนมากถึง 110 ตอน และมียอดนิยมผู้ชมสูงมาก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 จนถึงปัจจุบัน ละครเหล่านี้ยังคงออกอากาศในช่วงสุดสัปดาห์ และมีฐานผู้ชมจำนวนมากต่อเนื่องมากกว่า 50 ปี (มติชน, 2567, 23 กรกฎาคม.)

ต่อไปนี้เป็นรายชื่อละคร “จักร ๆ วงศ์ ๆ” ที่ออกอากาศทาง BBT Channel 7 เรียงตามปีออกอากาศตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน

- 2510 ปลาบู่ทอง
- 2515 ผนสามฤดู
- 2517 นางสิบสอง
- 2522 บัวแก้วบัวทอง
- 2523 เจ้าหญิงแดงอ่อน
- 2524 สังข์ทอง, โสนน้อยเรือนงาม
- 2526 สี่ยอดกุมาร, สิงห์ไกรภพ, ขวานฟ้าหน้าดำ
- 2527 ไชยเชษฐ์, เหยี่ยวมรดก
- 2528 จินดาสมุทร, เทพสังวาลย์, คนพวน, จอมขมังเวทย์
- 2529 ทิพย์เกสร, แว่วเสียงซอ, พระอภัยมณี
- 2530 เทพสามฤดู, แก้วหน้าม้า, พิรุณทอง
- 2531 นางสิบสอง (ผลิตซ้ำ), พระสุธน-มโนราห์, พระทิดวงศ์
- 2532 อุทัยเทวี, โกมินทร์
- 2533 กายเพชร กายสุวรรณ, มนต์นคราษ, สังข์ศิลป์ชัย
- 2534 ดิน น้ำ ไฟ, พระไชยมงคล, ม้าลายทอง
- 2535 ยอพระกลิ้ง, โหม่งป่า
- 2536 จันทโครพ, โสนน้อยเรือนงาม (ผลิตซ้ำ), บัวแก้วบัวทอง (ผลิตซ้ำ)

- 2537 มิติมหัศจรรย์, ปลาบู่ทอง (ผลิตซ้ำ), ลุลินารถ, ไกรทอง
- 2538 เกราะเพชรเจ็ดสี, มโหสถชาดก
- 2539 กัณหา ซาลี
- 2540 น้ำใจแม่, สิงห์ไกรภพ (ผลิตซ้ำ), ขวานฟ้าหน้าดำ (ผลิตซ้ำ)
- 2541 ลูกที่ถูกลืม, ดาบเจ็ดสี มณีเจ็ดแสง
- 2542 เทพศิลป์ อินทรจักร, ลักษณะวงศ์, นางพญาไพร
- 2543 เพชรรู้ใจ
- 2548 เทพสามฤดู (ผลิตซ้ำ)
- 2550 สังข์ทอง (ผลิตซ้ำ)
- 2553 ดาบเจ็ดสี มณีเจ็ดแสง (ผลิตซ้ำ)
- 2558 แก้วหน้าม้า (ผลิตซ้ำ)
- 2560 เทพสามฤดู (ผลิตซ้ำ)
- 2561 สังข์ทอง (ผลิตซ้ำ)
- 2565 ลักษณะวงศ์ (ผลิตซ้ำ)
- 2566 ดาบเจ็ดสี มณีเจ็ดแสง (ผลิตซ้ำ)

จากรายชื่อละครโทรทัศน์ดังกล่าว อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ละครเหล่านี้เป็นสื่อประเภทละครชุด (ละครซีรีส์) ที่ได้รับความนิยมมาก เหตุปัจจัยที่ทำให้ละครประเภทนี้ประสบความสำเร็จ อาจเป็นเพราะตัวละครเหนือธรรมชาติ เช่น อสูรและเทวดานั้น มาจากนิทานพื้นบ้านหรือวรรณคดีไทยที่รู้จักกันดี มีการริเริ่มใช้เทคนิคคอมพิวเตอร์กราฟิกช่วยสร้างฉากและเครื่องแต่งกายแบบไทยในแนวแฟนตาซีที่สวยงามแปลกตา มีโครงเรื่องในรูปแบบ “ผจญภัย-ต่อสู้-กอบกู้บ้านเมือง” ซึ่งมุ่งเน้นผลกรรมดีและกรรมชั่ว ช่วยกระตุ้นเตือนเรื่องคุณธรรมแก่เยาวชนได้

ภาพที่ 1 ภาพละครโทรทัศน์เรื่อง นางสิบสอง

ที่มา : “ReMaster "นางสิบสอง" เวอร์ชัน 2531.” Facebook, เข้าถึงเมื่อ 22 มกราคม 2569,

<https://www.facebook.com/watch?v=607696565305831>

ความเป็นมาของนิทานเรื่องนางสิบสอง

นิทานเรื่องนางสิบสอง (The Twelve Sisters) มีเนื้อหากล่าวถึงชีวิตของหญิงสาวสิบสองคน ที่ต้องเผชิญทั้งความทุกข์และการผจญภัย เนื่องจากฐานะครอบครัวของเธอยากจนลง พ่อและแม่ของเธอจึงตัดสินใจนำพวกเธอไปปล่อยป่า ประสบเหตุการณ์และชะตากรรมต่าง ๆ จนได้พบกับนางยักษ์ เรื่องราวเหล่านี้สะท้อนถึงความขัดแย้งของความรักและศรัทธา และเปรียบเสมือนบททดสอบชีวิตของพวกเธอ นิทานเรื่องนางสิบสองนี้มีหลายชื่อเรียก บางแห่งเรียกว่า พระรถ-เมรี หรือ พระรถเสน ไม่ว่าจะเรียกชื่อว่าเรื่องอะไรก็ตาม เรื่องนี้ยังคงเป็นนิทานพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมในหลายประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หลักฐานที่กล่าวถึง “นางสิบสอง” ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเก่าแก่ที่สามารถสืบค้นได้ คือ ราว พ.ศ. 2000 พระภิกษุชาวเชียงใหม่ได้แต่งชาดกในคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่อง รถเสนชาดก ในปัญญาสาตกเป็นภาษาบาลี (สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ, 2545, น. 1-2.) ในยุคต่อมา พบบรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาที่กล่าวถึง “นางสิบสอง” ได้แก่ โคลงนิราศทริภุญชัย กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ นอกจากนี้ หนังสือจินตตามณีของพระโหราธิบดี ซึ่งเชื่อว่าแต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ได้นำเอาข้อความซึ่งน่าจะตัดมาจากเรื่อง “นางสิบสอง” สำนวนใดสำนวนหนึ่งมาแสดงตัวอย่างการประพันธ์ “สุรางคณาปทุมฉันท”

“นางสิบสอง” เป็นเรื่องที่รู้จักอย่างแพร่หลายในสังคมไทยมาแต่โบราณ มีการนำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ กาพย์ขับไม้ คำฉันท์ กลอนสวด หรือกาพย์ และคำกลอน (อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล, 2565, น. 142.) โดยเฉพาะคำฉันท์นั้น พบไม่น้อยกว่า 3 สำนวน คำกลอนพบไม่น้อยกว่า 10 สำนวน เรื่อง พระรถคำฉันท์ ที่กรมศิลปากรพบต้นฉบับและจัดพิมพ์เผยแพร่แล้วมี 3 สำนวน ได้แก่ พระรถคำฉันท์ สำนวนที่ 1 บอกชื่อไว้ในเอกสารต้นฉบับว่า พระรถนิราศคำฉันท์ สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระรถคำฉันท์ สำนวนที่ 2 เข้าใจว่าน่าจะปรับปรุงแก้ไขจากพระรถคำฉันท์ สำนวนที่ 1 และพระรถคำฉันท์ สำนวนที่ 3 บอกชื่อเรื่องไว้ในเอกสารสมุดไทยว่า พระรถคำทวน สำนวนนี้น่าจะแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วน พระรถนิราศ ในลักษณะคำกลอน น่าจะเป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทยรวมถึงในประเทศลาว ปรากฏชื่อเรื่องราว “พุทธเสน” หรือ “พุทธเสนกะ” ในเขตไทใหญ่ของรัฐบาลเรียกว่า “นางสิบสองเมืองนาย” ในเขตไทลื้อและไทจีนเรียกว่า “จันทโสภากับนางสิบสอง” นอกจากนี้ พงศาวดารล้านช้างกล่าวว่า ชาวล้านช้างนั้นสืบเชื้อสายมาจาก “นางกังรี” หรือ “นางเมรี” ในเรื่องพระรถเสน (กรมศิลปากร, 2500, น. คำนำ.)

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเก่าแก่ฉบับอื่น ๆ ได้แก่ ฉบับตีพิมพ์ของหลวงศรีอมรญาณที่รวมเรียบเรียงพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2476 ในชื่อ “นิทานร้อยแก้วเรื่องพระรถเสน ฉบับพระรถ สำนวนนายบุศย์” พิมพ์ที่โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ในปี พ.ศ. 2492 ฉบับที่เป็นกลอนอ่าน ได้แก่ “พระรถเมรีกลอนสุภาพ ของ ส.เลี่ยมถนอม” พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2512 นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานว่า หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรของนิทานเรื่องนางสิบสองนั้น อาจมีที่มาจากหนังสือ “นิทานวัดเกาะ” เช่นเดียวกับนิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ ด้วย

ต้นฉบับนิทานวัดเกาะที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือระยะก่อนจะมีต้นฉบับตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษร นิทานพื้นบ้านจะอยู่ในรูปของวรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น การเล่าเทศน์ การขับกลอน การแสดงพื้นบ้าน หรือปรากฏอยู่ในเนื้อหาของภาพจิตรกรรมฝาผนัง ลักษณะสำคัญของช่วงนี้คือ ไม่มีต้นฉบับตายตัว เนื้อเรื่องอาจแปรเปลี่ยนไปตามแต่ผู้เล่าจะกำหนด วัดเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอด

“นิทานวัดเกาะ” เริ่มแปรสภาพเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นระบบในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสภาพเดิมนั้นไม่ได้อยู่ในรูปแบบหนังสือ แต่ค่อย ๆ ถูกทำให้เป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง เมื่อกล่าวถึงที่มาของ “นิทานวัดเกาะ” ในฐานะหลักฐานเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านนั้น พบว่ามีต้นฉบับดั้งเดิมในรูปแบบลายลักษณ์อักษรตั้งแต่แรก หากมีรากฐานจากการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะในวัดและชุมชน ก่อนจะถูกบันทึกและตีพิมพ์อย่างเป็นระบบในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายใต้นโยบายการปฏิรูปการศึกษาและการอนุรักษ์วรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 การตีพิมพ์วรรณกรรมประเภทนี้มีกาดำเนินการรวบรวมต้นฉบับสมุดข่อยและคำบอกเล่าของพระสงฆ์และกวีพื้นบ้าน แล้วนำมาชำระและจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์เอกชนและหน่วยงานของรัฐ ตัวอย่างต้นฉบับเดิมที่สำคัญ ได้แก่ เรื่องนางสิบสองและพระรถเสน ซึ่งปรากฏในรูปแบบหนังสือกลอนและบทละครนอก ตีพิมพ์เผยแพร่เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านและเป็นต้นทางของการแสดงพื้นบ้านและการแสดงชนิดอื่น ๆ ในเวลาต่อมา วรรณกรรมเหล่านี้สะท้อนกระบวนการแปรรูปชาดก จากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาไปสู่เรื่องเล่าของชาวบ้าน โดยมีศาสนสถานคือ วัดในพุทธศาสนา ทำหน้าที่เป็นตัวกลางสำคัญในการถ่ายทอดแปลความ และทำให้ประชาชนในระดับรากฐานของสังคมไทยสามารถเข้าถึงและเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาได้

ตัวอย่างฉบับตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรที่สามารถระบุสถานที่และปีที่พิมพ์ ได้แก่

- เรื่องนางสิบสอง ฉบับพิมพ์โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร (สมัยรัชกาลที่ 5-6) ตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปวรรณกรรมคำกลอน ใช้อ่านและแสดงละครนอก
- เรื่องพระรถเสน ฉบับวรรณคดีสโมสรจัดพิมพ์เพื่อรวบรวมและชำระวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีที่มาจากชาดก
- ประชุมชาดก (ภาคนิทานพื้นบ้าน) กรมศิลปากรชำระและพิมพ์เผยแพร่โดยอาศัยต้นฉบับเก่า

มีข้อสังเกตว่า ตัวอย่างฉบับตีพิมพ์เหล่านี้ไม่สามารถระบุผู้แต่งเป็นรายบุคคลได้ จึงใช้คำว่า “ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง” และในกรณีที่ระบุปีที่พิมพ์ บางฉบับก็ยังยังคงใช้คำว่า “ราว พ.ศ.” ซึ่งเป็นไปตามหลักวิชาการวรรณคดีไทย

จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เกิดจากเทคโนโลยีการพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เหตุปัจจัยที่สำคัญเนื่องมาจากการนำแท่นพิมพ์แบบตะวันตกเข้ามาในสยาม การปฏิรูปการศึกษาและความพยายามอนุรักษ์วรรณกรรมพื้นบ้านด้วยวิธีการตีพิมพ์ พระ นักปราชญ์ และนักวิชาการในด้านอักษรศาสตร์ทำหน้าที่รวบรวมต้นฉบับสมุดข่อย ชำระถ้อยคำ และจัดรูปแบบเป็นหนังสือ “นิทานวัดเกาะ” จึงถูก “ตรึงรูป” จากเรื่องเล่าหลายฉบับให้กลายเป็น ต้นฉบับหนังสือ

รูปแบบสิ่งพิมพ์ยุคแรก จึงมีสภาพเป็นหนังสือกลอน หนังสือบทละครนอก หนังสืออ่านนอกเวลา หนังสือสำหรับโรงเรียนวัด ซึ่งเอกสารประเภทต่าง ๆ เหล่านี้มีลักษณะร่วมกันคือ ใช้ภาษาไทยภาคกลาง ไม่ค่อยพบการใช้ภาษาถิ่น และแทรกคติธรรมในเนื้อหาอย่างชัดเจน โรงพิมพ์ที่มีส่วนช่วยเผยแพร่นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ให้เป็นที่รู้จักในหมู่นักอ่าน คือโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะ นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ฉบับพิมพ์นี้ พบทั้งที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว ในส่วนที่เป็นร้อยกรองพบว่ามี 3 รูปแบบ คือ กลอนอ่านหรือกลอนสวด กลอนบทละคร และเบ็ดเตล็ด (น้ามนต์ อยู่อินทร์, 2556, น. 32.)

สำหรับกรณีของนิทานเรื่องนางสิบสองหรือพระรถเสนานั้น ไม่มีต้นฉบับที่ระบุชื่อผู้แต่งที่ชัดเจนเพียงคนเดียว แต่ปรากฏว่ามีหลายฉบับตีพิมพ์ ซึ่งแต่ละฉบับต่างกันในเรื่องรายละเอียด แต่มีโครงเรื่องร่วมกัน นักวิชาการจึงถือว่า นิทานเรื่องนี้ เป็น “วรรณกรรมชาวบ้านที่ถูกทำให้เป็นลายลักษณ์อักษรภายหลัง” การตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรเช่นนี้ ทำให้เกิดความมั่นคงชัดเจนของเนื้อหา กลายเป็นต้นทางของละครและสื่อสมัยใหม่ที่ได้รับการนิยมนจากผู้ชม ซึ่งสื่อประเภทนี้มีเอกลักษณ์สำคัญที่ทำให้ผู้ชมสามารถจดจำและเข้าใจเนื้อเรื่องได้ง่ายคือ เพลงนำละคร (Title)

เพลงนำละครโทรทัศน์เรื่องนางสิบสอง

ละครเรื่อง นางสิบสอง เป็นเรื่องหนึ่งในหลาย ๆ เรื่องที่ได้รับความนิยม เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของละครเรื่องนี้พบว่า มีการใช้เพลงต้นรากที่มีที่มาจากการละเล่นดั้งเดิมของไทยที่หาชมได้ยากในยุคปัจจุบัน มาเรียบเรียงเป็นเพลงนำละคร คือทำนองเพลงลาวแพนและทำนองสวดล้านนอก

ภาพที่ 2 เพลงละครโทรทัศน์เรื่อง นางสิบสอง

ที่มา : “นางสิบสอง - กรองทอง ทศนพันธ์ (ละครพื้นบ้าน นางสิบสอง 2531),” YouTube,
เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2569,

<https://www.youtube.com/watch?v=mEBI571YCsk&list=RDmEBI571YCsk&index=1>

(ทำนองต้นลาวแพน)

โหมนั้นสคราญทั่วร่าง

สิบสองนางแรกรุ่นอ่อนละมุนโหม

แต่ชีวิตเฉา

ทุกนางสุดเหวกราทมขมขื่น

(ทำนองลาวแพนใหญ่)

สู่วรรณกรรม พ่อแม่ให้นำหนูล่อยพนา

ลิขิตแห่งโชคชะตา นางยักษ์มีใจอุมชู

เลี้ยงลูกผูกพันเอ็นดู เจ้าสู่รู้แม่ห้ามไม่ฟัง

ในถ้ำซากสัตว์พินพิง เลือดแดงคล้ำทุกนางตื่นกลัว...

(ดนตรีรับทำนองลาวแพน)

(ทำนองสวดล้านนอก)

นางยักษ์สารตรา (ชะหน่อละน้อ ละหน่อละน้อ ละน้อองเอย ชะเอ็งเอ้ย) คับแค้นใจ
จะตามผลาญมันไป (ชะอะเอ็งเอย) ถึงพารา (ชะหน้อย นอยนอย หน้อยนอย นอยนอยนอย)

เข้าแย่งคู่เคียงรัก (ชะหน่อละน้อ ละหน่อละน้อ ละน้อองเอย ชะเอ็งเอ้ย) ควักลูกตา
ให้เมรีรักษา (ชะอะเอ็งเอย) ทำอาถรรพณ์ (ชะหน้อย นอยนอย หน้อยนอย นอยนอยนอย)

รถเสนตามมา (ชะหน่อละน้อ ละหน่อละน้อ ละน้อองเอย ชะเอ็งเอ้ย) อย่าไว้มัน
พอถึงวันกินวัน (ชะอะเอ็งเอย) ถึงคีนกินคีน (ชะหน้อย นอยนอย หน้อยนอย นอยนอยนอย)

พระฤๅษีแปลงสาส์น (ชะหน่อละน้อ ละหน่อละน้อ ละน้อองเอย ชะเอ็งเอ้ย) สาส์นฉ้อฉล
เมรีหลงกล (ชะอะเอ็งเอย) รักวุ่นวาย (ชะหน้อย นอยนอย หน้อยนอย นอยนอยนอย)

สามจอกสี่จอก (ชะหน่อละน้อ ละหน่อละน้อ ละน้อองเอย ชะเอ็งเอ้ย) ฆาตรอกเข้า
นางเมรีชีเฒ่า (ชะอะเอ็งเอย) ก็กลับไป (ชะหน้อย นอยนอย หน้อยนอย นอยนอยนอย)

(ดนตรีรับทำนองซุ่มลาวแพน)

ความเป็นมาของทำนองเพลงลาวแพน

จุดเริ่มต้นของเพลงลาวแพน อาจมาจากความนิยมในการเล่นลาวเป่าแคน หรือหมอลำ และแอ่วเกล้าซอ ยุทธนา ฉัพพรรณรัตน์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า แอ่วเกล้าซอน่าจะมาจากการที่สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดภูมิทัศน์ ท่าเลที่ตั้ง และบรรดาประชากร สิ่งแวดล้อมของเมือง ในอาณาบริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำป่าสัก (ในบริเวณตำบลเตาปูน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรีในปัจจุบัน) จึงมักจะเสด็จแปรพระราชฐานและทอดพระเนตร หรือทรงแอ่วลาวเป่าแคน อยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งทรงโปรดปรานบรรดาสาวชาวบ้านเชื้อสายลาวที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่สองฝั่งลำน้ำป่าสัก ล้วนมีรูปโฉมงดงามเป็นที่ต้องพระราชหฤทัยเป็นอย่างนัก ทำให้เสด็จไปประทับพักแรมที่หมู่บ้านนี้ตั้งแต่เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสำรวจภูมิสถานเมืองนครราชสีมาในครั้งนั้น ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้สาวลาวบ้านสีทาของเมืองสระบุรีในสมัยนั้นเป็นบาทบริจาริกาจำนวนมาก จนเป็นที่เลื่อมใสใจกันทั่วไปในสังคมไทยสมัยนั้นว่า โปรดให้สร้าง "พระบวรราชวังสีทา" เพื่อให้เป็นที่พำนักอาศัยของบรรดาหม่อมห้ามทั้งหลายที่ทรงได้จากหมู่บ้านนี้ นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมาก็เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสสำราญพระราชอิริยาบถและประทับพักแรมที่วังสีทานี้อยู่เนือง ๆ มิได้ขาดจนตลอดพระชนม์ชีพ จากการที่ความนิยมในการเล่นแอ่วลาวได้รับความนิยมจากพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ลงมาถึงราษฎร มีผลกระทบทำให้กระแสนิยมที่มีต่อมหรสพอื่นซบเซาลง ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ด้วยทรงเห็นว่า ไม่ควรเอาการเล่นแอ่วลาวมาเป็นพื้นวัฒนธรรมของไทย จึงทรงประกาศพระราชกิจจานุเบกษาห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว (ยุทธนา ฉัพพรรณรัตน์, 2545, น. 18.)

หลังจากมีพระบรมราชโองการประกาศออกมา ทำให้การเล่นแอ่วลาวเสื่อมความนิยมลงไป เพราะเกรงว่าจะต้องโทษตามพระราชอาญา ด้วยประเด็นนี้เอง จึงก่อให้เกิดเป็นการประดิษฐ์รูปแบบเพลงขึ้นใหม่ โดยอาศัยท่วงทำนองและจังหวะแบบเดิมของแอ่วลาว แต่ดัดแปลงจากดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของลาว คือ แคน ดัดแปลงมาบรรเลงด้วยเครื่องดนตรีไทย เริ่มด้วยการใช้ปี่พาทย์ทอดเพลงเนื่องจากสามารถเลียนแบบเสียงแคนได้ ต่อมาได้้นำจะเข้มาบรรเลงแทนเนื่องจากเสียงของจะเข้สามารถเลียนเสียงทำนองลายของแคนและพิณได้ ทำให้ได้อารมณ์เพลงที่เป็นสำเนียงลาวอีสานได้อย่างชัดเจน โดยมี

การทำทางเดียวจะเข้าเพลงลาวแพนไว้หลากหลายทาง ชนะชัย กอผจญ ได้ศึกษาเพลงเดียวลาวแพนทางจะเข้า ทางครูละเมียด จิตตะเสวี พบว่า โครงสร้างทำนองเพลงประกอบด้วยเพลงเกร็ด จำนวน 7 เพลง คือ ต้นเพลงลาวแพนใหญ่ เพลงลาวแพนใหญ่ เพลงลาวแพนน้อย เพลงลาวสมเด็จ เพลงลาวลดค่าย เพลงลาวขับไม้ และเพลงซุ่ม (ชนะชัย กอผจญ, 2547, น. 2.)

ความเป็นมาของทำนองสวดล้านนอก

คณะสวดคฤหัสถ์ของนายหอม ภูมรา เริ่มก่อตั้งคณะมาตั้งแต่ พ.ศ. 2507 เป็นการแสดงเลียนแบบการสวดพระอภิธรรมของพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา แสดงในประเพณีการตาย ผู้สวดเป็นฆราวาสที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว คณะผู้สวดคฤหัสถ์จำนวน 4 คนนี้ เรียกว่า “สำรับ” แต่ละคนมีบทบาทการสวดที่มีแบบแผนแน่นอน (กรสรวง ดินวลพะเนาว์, 2549, น. 111.)

ภาพที่ 3 การแต่งกายการสวดคฤหัสถ์แบบดั้งเดิม

ที่มา : กรสรวง ดินวลพะเนาว์, สวดคฤหัสถ์ : กรณีศึกษาคณะนายหอม ภูมรา ตำบลหนองโสน
อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี (ปริญาตศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, 2549), น. 37.

นอกจากนี้ ยังมีประเพณีที่ถือว่ามีความสำคัญและเป็นต้นแบบของการสวดคฤหัสถ์อีก 3 ชนิดคือ ประเพณีการสวดชาดกหรือเทศน์มหาชาติ ประเพณีการสวดพระมาลัย และประเพณีการสวดพระอภิธรรม ซึ่งการแสดงสวดคฤหัสถ์นั้นดัดแปลงมาจากการสวดอภิธรรมโดยตรง จึงมักจะยึดหลักคล้ายกัน กล่าวคือ เมื่อพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมจบแล้ว ผู้สวดคฤหัสถ์ทั้ง 4 คน ขึ้นนั่งประจำที่โดยมีลำดับการสวดเริ่มแรก คือ การบูชาครูด้วยดอกไม้ธูปเทียน ตั้งพานก้านลเป็นเครื่องสักการะ จากนั้นเริ่มต้นเหมือนการสวดอภิธรรม แต่สวดเป็นทำนองขึ้นต้นด้วย นะโม 3 จบ แล้วขึ้นสวดกะ คือ พระธรรมบท สวดพื้นพระมาลัยโดยสวด 2 บท คือ บทในการและบทพระเถรจากนั้นจึงสวด “บทล้านนอก” เรื่องไกรทอง โดยสวดเป็นบทชาละวันและจับเรื่องเป็นละครชาตรี หรือเพลงพื้นเมืองต่าง ๆ จากนั้นสวดบทลาลา เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ผู้ชมทราบว่าการแสดงได้ยุติลงแล้ว และสวดบท “มหากา” ซึ่งถือว่าเป็นการอวยพรแก่ผู้ชมและป้องกันเสนียดจัญไรแก่ผู้สวดคฤหัสถ์ด้วย

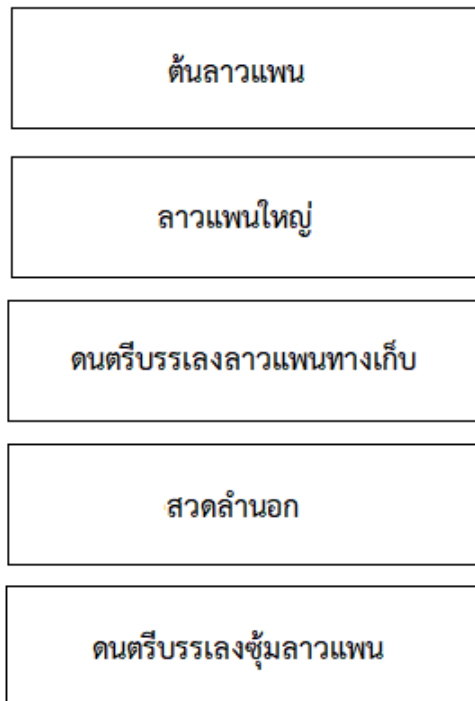
ภาพที่ 4 การแสดงการสาธิตสวดคฤหัสถ์ คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2557
ที่มา : “คณะมหาเทพบันเทิงศิลป์ คุณพระช่วย,” YouTube, เข้าถึงเมื่อ 30 มกราคม 2569,
<https://www.youtube.com/watch?v=BHWuzJfw9Bk>

การสวดคฤหัสถ์เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมมาอย่างยาวนาน เพราะมีหลักฐานกล่าวถึงการเล่นประเภทนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย มีการจัดตั้งกลุ่มผู้แสดง เป็นคณะหรือสำหรับสวดคฤหัสถ์รับงานการแสดงในงานศพ นอกจากนี้ ศิลปะการแสดงพื้นบ้านประเภทนี้มีหลักฐานว่า ได้รับความนิยมจากบุคคลในระดับเชื้อพระวงศ์บางพระองค์ จึงพอจะอนุมานได้ว่า การสวดคฤหัสถ์นี้เป็นที่ชื่นชอบของผู้คนทั่วไป เนื่องจากการแสดงประเภทนี้มีกลวิธีในการสร้างความสนุกสนานและแทรกมุขตลกต่าง ๆ ได้อย่างลงตัว ผู้ชมจึงชื่นชอบภายหลังสภาพสังคมโดยเฉพาะในพื้นที่กรุงเทพมหานครได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้การสวดคฤหัสถ์เริ่มลดน้อยลง เพราะขาดการจ้างงานจากเจ้าภาพ อีกทั้งการสวดคฤหัสถ์ในมุมมองของนักสวดปัจจุบัน อาจจะมองว่า เป็นอาชีพที่ไม่มั่นคง ไม่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้อีกต่อไป จึงหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน นอกจากนี้ ยังขาดการสืบทอดจากคนรุ่นหลัง และขาดการส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้ศิลปะการแสดงประเภทนี้เริ่มห่างหายไปจากการรับรู้ของคนทั่วไป (มหิทธิ เป้าพิมพ์, 2564, น. 39.)

โครงสร้างทำนองเพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง

เพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง มีโครงสร้างทำนองสำคัญ 5 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 “ต้นลาวแพน” เป็นทำนองช่วงต้นของเพลงเดี่ยวลาวแพน ส่วนที่ 2 ทำนอง “ลาวแพนใหญ่” ส่วนที่ 3 เป็นส่วนที่นำทำนองมาจากสำนวนทางเก็บของเพลงเดี่ยวลาวแพน ส่วนที่ 4 เป็นทำนอง “สวดล้านนอก” ของการสวดคฤหัสถ์และปิดท้ายด้วยส่วนที่ 5 ดนตรีรับเป็นทำนอง “ซุ่มลาวแพน” ซึ่งเป็นเนื้อหาช่วงสุดท้ายของเพลงเดี่ยวลาวแพน

โครงสร้างเพลงนำ (Title) ละครื่องนางสิบสอง

ภาพที่ 5 : โครงสร้างเพลงนำ (Title) ละครื่องนางสิบสอง
ที่มา : ผู้เขียน

ทำนองต้นลาวแพนและลาวแพนใหญ่

----	--- ฟ	- ฟตรี	ดัล --	- ดัล	ซฟ --	ลชพล	- ซฟช
----	--- โนม	- นันสคราญ	ทัวร้าง --	- สิบสองนาง	แรกรุ่น --	อ่อนละมุน	- โนม
- - พร	- - - -	- ล - ด	- ร - ฟ	----	----	ลชพล	- ซพร
--- อิม	----	- แต่ - ซี	- วิต - เฉา	----	----	ทูกนางสุดเหงา	ระทมขมขื่น
----	- ลดร	- รฟช	พรดร	-- ดล	ชลดร	- รฟช	พรดร
----	- สู่เวรกรรม	พ่อแม่่นำ	หนูปลอยพนา	-- ลิขิต	แห่งโชคชะตา	- นางยักชี	มีใจอุมชู
- รรร	- ลดร	- รฟช	พรดร	-- ดล	ชลดร	- รฟช	ดัลชล
- เลียงลูก	ผูกพันเอ็นดู	- เจ้าสุริ	แม่ห้ามไม่ฟัง	-- ในถ้ำ	ซากสัตว์พิน พัง	เลือดแดงคล้ำ	ทูกนางตื่น กลัว

ทำนองสวดล้านนอก

- ด - ร	- ฟ - ช
- นาง - ยักษ์	- สัน - ตรา

- ช - ฟ	- - ชล	ชฟชล	ชฟมร	- - ชร	- ช - -	- รรร	- ร - ร
- ชะ - หน่อ	- - ละน้อ	ละหน่อละน้อ	ละน้อเอย	- - ชะเอ็ง	- เอย - -	- คับ - แค้น	- - - ใจ

- ร - ฟ	- รรร	- ร - ฟ	- ร - ด	- รดล	- ด - -	- ฟ - ช	พลชฟ
- นอย - นอย	นอยนอย	จะตามผลาญ	- มั่น - ไป	ชะอะเอ็ง	- เอย - -	- ถึง - พา	- - - รา

- ด - ร	- - ฟช	- ฟ - ล	- ชชช
- ชะ - หน้อย	- - นอยนอย	- หน้อย - นอย	นอยนอยนอย

- ด - ร	- ฟ - ช
เข้าแย่ง - คู่	- เคียง - รัก

- ช - ฟ	- - ชล	ชฟชล	ชฟมร	- - ชร	- ช - -	- รรร	- ร - ร
- ชะ - หน่อ	- - ละน้อ	ละหน่อละน้อ	ละน้อเอย	- - ชะเอ็ง	- เอย - -	- ควัก - ลูก	- - - ตา

- ร - ฟ	- รรร	- ร - ฟ	- ร - ด	- รดล	- ด - -	- ฟ - ช	พลชฟ
- นอย - นอย	นอยนอย	- ให้เมรี	- รัก - ษา	ชะอะเอ็ง	- เอย - -	- ทำ - อา	- - - ธรรมณ์

- ด - ร	- - ฟช	- ฟ - ล	- ชชช
- ชะ - หน้อย	- - นอยนอย	- หน้อย - นอย	นอยนอยนอย

เมื่อพิจารณาความเป็นมาของทำนองเพลงลาวแพน ความเป็นมาของทำนองสวดล้านนอก และโครงสร้างทำนองเพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง พบข้อสังเกตหลายประการ

ประการแรก “ความคิดสร้างสรรค์” เพลงนำละครเรื่องนางสิบสองมีส่วนช่วยเชื่อมโยงภูมิปัญญาด้านดนตรีไทยไปสู่ระบบความคิดเรื่องศีลธรรมที่ปรากฏในละคร และแสดงให้เห็นว่าความคิดสร้างสรรค์ทางดนตรี อาจเกื้อหนุนให้เกิดสื่อสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ในสังคมไทย

ประการที่สอง “ชุดความคิดดั้งเดิมของเพลง” นอกจากเพลงลาวแพนจะมีโครงสร้างทำนองที่ยืดหยุ่นและอิสระสามารถร้อยเรียงต่อกันได้ตามความประสงค์ของผู้ประพันธ์เพลงนำละครแล้ว เขวามันนัส ประภักดี ยังได้กล่าวไว้ว่า อารมณ์ที่ปรากฏในเพลงลาวแพน คือการสะท้อนความทุกข์ยากของครัวลาวที่เข้ามาอยู่ในอาณาจักรสยามตามที่ปรากฏในเพลงลาวแพน ลักษณะคำร้องของเพลงลาวแพนที่มีมาแต่เดิมนั้น ก็เนื่องมาจากมันเป็นเพลงของชาวลาวที่ถูกเกณฑ์มา

โจมตีกรุงเทพฯ เพื่อปลดแอกเวียงจันทน์จากสยาม แต่เมื่อยกมาถึงเพียงนครราชสีมา ก็ถูกตีแตกพ่ายไป เหลยชาวลาวจึงถูกกวาดต้อนมากรุงเทพฯ พวกเจ้าขุนมูลนายศักดินาสยามกระทำการทารุณพวกเหลยเหล่านั้น ได้รับความเดือดร้อนแสนสาหัส ซึ่งประเด็นนี้สอดคล้องกับสภาพชีวิตทุกข์ยากตามบทบาทของนางทั้งสิบสองในเรื่องได้อย่างสมบูรณ์

ประการที่สาม “เพลงนำละครที่เป็นเสมือนบทค้อยของเนื้อเรื่อง” เมื่อพิจารณาโครงสร้างทำนองเพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง สังเกตพบว่าถึงแม้เป็นเพลงสั้น ๆ ไม่กินาทีก็ตาม แต่ได้รวบรวมทำนองจากการละเล่นโบราณไว้ถึงสองชนิด คือ การแอ่วลาวเป่าแคน และการสวดคฤหัสถ์ ซึ่งการแอ่วลาวเป่าแคนนั้นถูกแปรสภาพเป็นเพลงเดี่ยวลาวแพนที่ได้รับความนิยมมาบรรเลง ด้วยเครื่องมโหรีและปี่พาทย์อยู่อย่างแพร่หลาย และทำนองสวดลำนอกของการสวดคฤหัสถ์นั้นเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สื่อถึงคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ในประเด็นเรื่องการทำบุญหรืออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนและเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เช่น บทพระอภิธรรมและบทพระมาลัย เป็นต้น สามารถเตือนใจให้ผู้ชมระลึกถึงการกระทำอันเป็นกุศล ละเว้นจากความชั่ว ซึ่งนับเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้วายชนม์อีกทางหนึ่ง จึงนับว่าผู้ประพันธ์เพลงสามารถใช้ทำนองจากการละเล่นโบราณสองชนิด มาร้อยเรียงเนื้อเรื่องและชักนำให้ผู้ชมมองเห็น “บทค้อยของเนื้อเรื่อง” พร้อมกับสื่อสารประเด็นทางศีลธรรมแก่ผู้ชมได้อย่างเข้าใจง่าย ชัดเจน และรวดเร็ว

ประการที่สี่ “ภูมิปัญญาดั้งเดิมไม่ได้สูญหาย เพียงแต่เปลี่ยนแปลงสภาพ” เมื่อพิจารณาโครงสร้างของเพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง พบว่า เป็นเพลงที่นำทำนองของการสวดคฤหัสถ์ มาแปรสภาพจากดนตรีกรรมแบบมูขปาฐะ ให้กลายเป็นเพลงประกอบละครโทรทัศน์ ซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่มีการจ้างหาผู้สวดคฤหัสถ์มาแสดงดังเช่นในอดีตอีกต่อไป พบเพียงลักษณะการแสดงเฉพาะในงานที่มีคนรู้จักหรือญาติสนิทเท่านั้น จึงอยู่ในสภาพดนตรีกรรมที่ใกล้สูญ ด้วยเหตุนี้จึงนับได้ว่าผู้ประพันธ์เพลงนำละครเรื่องนางสิบสอง ได้แปรสภาพจากการละเล่นโบราณ ให้กลายเป็นสื่อสร้างสรรค์ที่เผยแพร่ทางโทรทัศน์อันมีคุณค่าของสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเชื่อว่า トラบไตที่ยังมีความรัก ความโลภ ความโกรธ และความหลง อยู่ในเปื้องลึกของจิตใจมนุษย์แต่ละยุคสมัยแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดนับร้อยพันครั้งของพระโพธิสัตว์ในชาดกเหล่านั้น ก็ยังคงมีอยู่ตราบนั้น “ละครจักร ๆ วงศ์ ๆ” จึงยังคงมีเสน่ห์ชวนให้ติดตามชมอยู่เสมอ ขึ้นอยู่กับว่า ผู้สร้างละครผู้ใดจะมีวิสัยทัศน์ สติปัญญา และมีเจตนารมณ์ที่จะนำเอาเรื่องราว ในชาติใดชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์มาเล่าขาน เพื่อเผยแพร่และกระตุ้นเตือนศีลธรรมเหล่านั้นแก่สังคม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2500). *บทละคร เรื่อง รถมเสน*. กรมศิลปากร.
- กรสรวง ดินวลพะเนา. (2549). *สวดคฤหัสถ์ : กรณีศึกษาคณะนายหอม ภูมรา ตำบลหนองโสน อำเภอมือเมือง จังหวัดเพชรบุรี*. [ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- ชนะชัย กอผจญ. (2547). *การศึกษาเพลงเดี่ยวลาวแพนทางจะเข้*. [ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- เชาว์มนัส ประภักดี. (2557). เพลงลาวแพน: ประวัติศาสตร์ทางการเมืองในเพลง. *วารสารภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี*. 31(1). น. 5-30.
- น้ำมนต์ อยู่อินทร์. (2556). พัฒนาการของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ สู่ภาพยนตร์แนวแฟนตาซีในสังคมไทย. *The Journal*. 9(1). น. 27-62. <https://repository.li.mahidol.ac.th/handle/123456789/9942>
- มติชน. (2567). *ยุคเปลี่ยนผ่านของละครจักร ๆ วงศ์ ๆ และก้าวที่มั่นคงของ 'สามเศียร'*. https://www.matichon.co.th/entertainment/news_4695791
- มัทธิ เป้าพิมพ์. (2564). *การสวดคฤหัสถ์ กรณีศึกษาคณะมหาเทพบันเทงศิลป์*. [ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรามคำแหง].
- ยุทธนา ฉัพพรรณรัตน์. (2545). *แอ่วเกล้าซอ : ประวัติความเป็นมาและระเบียบวิธีปฏิบัติ*. [ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2473). *ปัญญาสชาดก ประชุมนิทานในประเทศไทยนี้แต่โบราณ 50 เรื่อง: ภาคที่ 1 สมุททโฆษชาดกกับสุธนชาดก*. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2565). *ชาดกกับวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย*. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Kaewkinnaree. (2564). *นางสิบสอง - กรองทอง ทศนพันธ์ (ละครพื้นบ้าน นางสิบสอง 2531)*. [แฟ้มข้อมูลวิดีโอ]. <https://www.youtube.com/watch?v=mEBI571YCsk&list=RDmEBI571YCsk&index=1>
- Lakornthaiboran ละครพื้นบ้านไทย. (2568). *ReMaster "นางสิบสอง" เวอร์ชัน 2531*. [แฟ้มข้อมูลวิดีโอ]. <https://www.facebook.com/watch?v=607696565305831>
- WorkpointOfficial. (2561). *คณะมหาเทพบันเทงศิลป์ คุณพระช่วย*. [แฟ้มข้อมูลวิดีโอ]. <https://www.youtube.com/watch?v=BHWuzJfw9Bk>